

Cigarrullere ved arbejdet. Det kgl. Bibliotek.

1947 blev avlet dobbelt så meget tobak som i 1946, 7000 dyrkere plantede ca. 40 millioner planter og høstede 1.5 mill. kg (39).

Trods beskatning og afgifter har tobaksforbruget altid været stigende. 1897 solgtes 10 millioner cigaretter eller ca. 4 pr. indbygger, men i 1957 godt 4 milliarder, 870 pr. indbygger, 1962 5.3 milliarder (1.154 pr. indb.) plus 296 millioner cigarer, 735 millioner cigarillos, 2.37 mill. kg shagtobak og 669.000 kg skrå og snus. Der blev 1963 importeret 12.456 t råtbak til en værdi af 190.287.000 kr.: i 1960 var 14.675 personer beskæftiget i tobaksindustrien, deraf 7.649 på fabrikker, der fremstillede over 2000 forskellige mærker. Udgiften til tobak svarer i de fleste danske hjem til tøj og brændsel (40).

Tobaksavlens og -rygningens historie i Danmark: 854 21,1959,79ff; 433y 25ff (m. litteraturhenvisn.); P. Eliassen, Tobakken i Danmark (Kolding 1912).

LITTERATUR: (1) 827 4,64; (2) 153 13,1942,65f; (3) 794 2, 9 iflg. 228e 3,813f; (4) 977 229ff,295-97; 661 4,1822,318ff; 955 1908-09,57f,340-54; 704b 24;

708 183f; 884 2.rk.1930,50ff; 635 10/10 1943; (5) 617 1894.1,1ff,99ff; (6) 194 7,1804,139; (7) 728c 1, 542; (8) 764 1,1776,449 og 2,172; (9) 57 2,1803, 169f; (10) 667 1,1801,234; 69 1791,77; (11) 884 2. rk. 1930,50ff; (12) 739 2,1800,129ff; (13) 667 1,1801, 246-54 og 3,1802,110; (14) 792 2,1792,223; (15) 739 2,1800,129ff; 667 1,1801,234; 57 2,1803,164ff; (16) 667 3,1802,204; (17) 739 2,1800,129ff; 57c 2,1808, 339; (18) 661 4,1822,318ff; 812 376; (19) 136d 257; (20) 661 6,1825,65,69,74f; (21) 916 2,1833,139; (22) 939 1,1856,368ff; (23) 1014 45,1952,122-26; (24) 944b 146; (25) 328c 14,68; (26) 228e 1,504; (27) 760 60; (28) 297c 72 (o.1850); (29) 236 21/9 1950; (30) 252 9,1939,208; (31) 386e 81; (32) 512 29,1896,285; (33) 183 3,117; (34) 955 1909,253; (35) 760 420,711; 153 6,1932,55-57; (36) 44 143ff; (37) 150 nr. 24, 1943; (38) 634 15141; (39) 551 17/7 1947; (40) 455 31/5 1952.

LÆGEMIDLER

Simon Paulli 1648, 221, 253f sml. 361: skårne eller knuste blade af Bondetobak bruges som omslag, også blandet med smør og spindelvæv, de læger sår og skader, »hvilket er mange godfolk i landsbyerne bekendt, thi med samme råd véd mangan bonde undertiden at hjælpe og hele fri-

Karikatur af apoteker med klystersprøjte af G. C. Schule. Kobberstiksamlingen.

ske skader, som ikke er dybt indhugget«. Andre blander plantens saft med majmåneds smør til en sarsalve; denne skal først udsættes for solskin. Saften tørrer bylder og sår, fjerner dødt kød, læger skrammer.

Tobaksrygning helbredte mand for vattersot (1666; 1), den modvirker skørbug og fedme (2); tobak med anis i skal være godt at ryge for brystonde (1768? 3); »at ryge en god pibe tobak har virkelig nytte, thi derved får man anledning til at spytte tit« og undgår smitte med dysenteri (1795; 4).

Planten virker afførende, urindrivende, giver opkastning; klyster med tobaksekstrakt gives mod krampagtig hoste, forstoppelse og indeklemt brok, asken er urindrivende og anvendes mod vattersot (o. 1800; 5).

Stærk tobak, grøn sæbe og krudt bindes på pulsåre for at stille feber (begyndelsen af 1800-t; 6). Omvendt kan soldater med tobaksblade anbragt i armhulerne få feber og således slippe for deltagelse i forestående slag (1864; 7).

Røgen indblæses for orm i anus (8). Mod forstoppelse drikkes øludtræk af rulletobak (3).

Tobaksblad opblødt i vand lægges på hæmorrhoider (9); som modgift lægger men en skrå på hugormebid (Jylland) eller gnider det med tobaksovs (ØMøn; 10), sidstnævnte bruges også til behandling af »røde øjne« (11), i smertende øjne blæses tobaksrøg (9), tobakssaft kogt med smør giver en salve på øjenlåg mod stær (12).

En håndfuld tobak blev kogt med usaltet smør til salve på betændte sår (klog mand i VJylland o. 1850; Falster o. 1870; 13) eller dette pålagt et tobaksblad for at trække materien ud (SFyn; 14); klog mand i Rindum gav betændt hånd et omslag af varm tør karduskrå, der dog ikke hjalp (15); Laust Glavind i Holstebro gned tobak på armen før åreladning (16). Tobaksaske blandet med vand eller tobaksolie alene bindes på åben skade (9), man lagde skråtobaksblad på snitsår (Zakarias Nielsen, To Landsbyhistorier, 1878). Tobaksblade eller -aske på frostsår (Falster; 17), frostknuder, frosne lemmer (18).

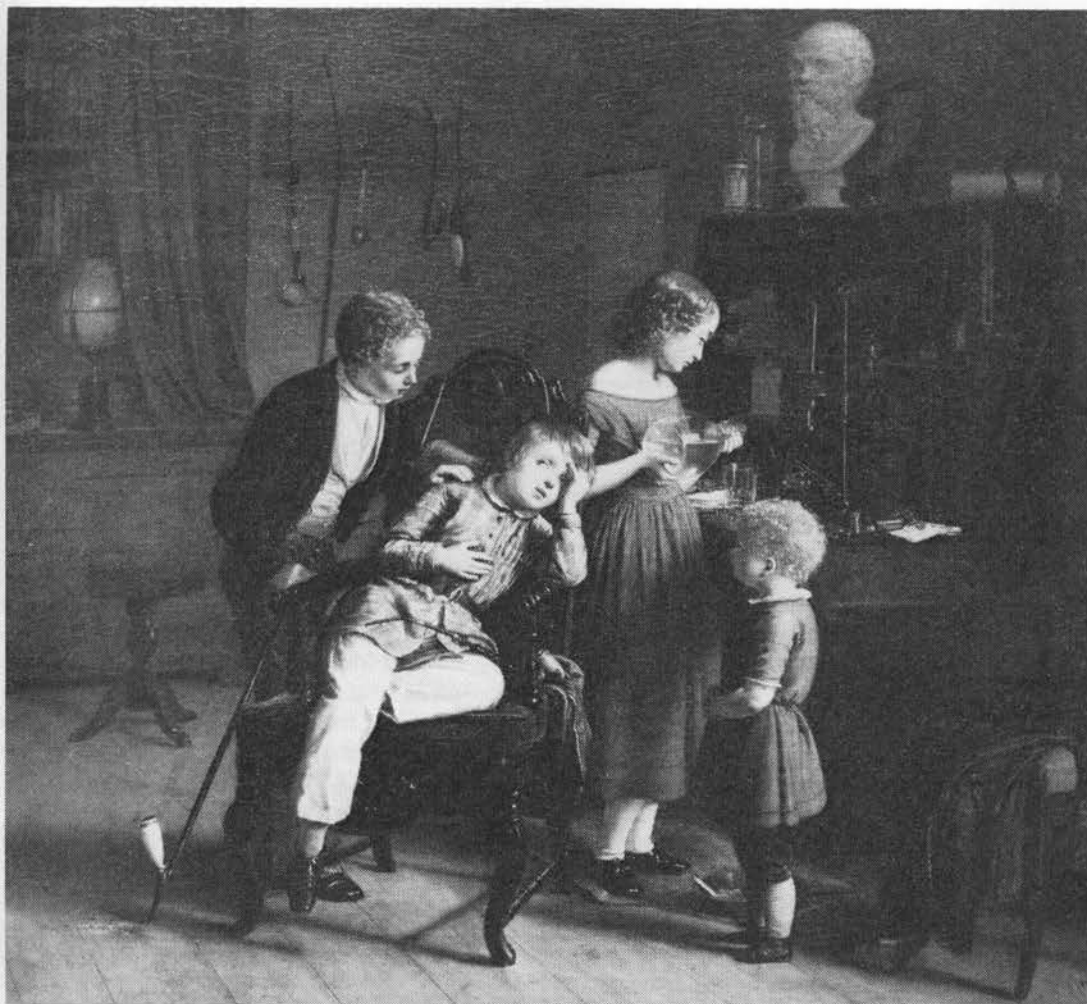
Mod tandpine: tobaksrøg dulmer smerterne (1806; 19), det er et af de bedste midler for det fordærvede tandkød og de orm, som opholder sig deri (1807; 20); tobaksblad vædet med brændevin lægges ved tanden (21), sml. rødløg bd. 1, halv cigar eller en skrå i tandens mundside (22), tobaksaske holdes i munden (23), sammenrullet blad stikkes i venstre øre og tanden gnides med tobaksovs (Falster; 17) eller i øret modsat tanden (Vendsyssel; 24). Hvid tobaksaske er et godt tandpulver (1798; 25).

O ædle vækst tobak, o urters kejserinde, hvo kan din høje værd, som det sig bør besinde! Du driver snue bort, du dæmper tænders værk, du kan hukommelsen og synet gøre stærk.

Anders Bording, d. 1677

Tandpine. Træsnit fra Wisbechs almanak, 1869.

»Det første forsøg i tobaksrygning«. Maleri af Julius Friedländer, 1852.

Bladene er anført i farmakopen 1772.

På Færøerne strøs tobaksaske i sår og på scabies (26), i Grønland er bladene lagt på sår (27).

For koens trommesyge indgives snustobak i mælk, for skab hos kvæg; heste og svin bades med afkog af tobaksstilke i urin (28). Tobak gives i øl mod hestens forfangenhed (29), asken virker blodrensende og mavestyrkende, er anvendelig mod leversygdome hos heste og får (30); på Lolland gav man hest med forstoppelse en håndfuld tobak kogt i øl (31), det har været meget brugt at modvirke hestens forstoppelse med skrátobak eller tændt pipe stukket i endetarmen (32). Tobak nævnes blandt midler for hestens

hoste, engbrystighed og indvortes sygdomme (33). Får med flyndersyge gives dekokt af tobaksrødder, humle og malurt (34), tobak og salt anbringes i næsen mod hjernekongestion (1700-t; 35), scabies vaskes med vanddekokt (Læsø 1810; 36) eller gnides med ølafkog (29).

Tobaksaske er bestanddel af middel for fejl hos gæs (37), den strøs over foderet til unge gæs for at holde dem raske (1779; 38).

LITERATUR: (1) 445 1828.1,116; (2) 186 7,22; (3) 488 o 128,224; (4) 925 98; (5) 739 2,1800,129ff; 398 1806,214; (6) 1008 4,1916,533f; (7) 153 13,1942,66; (8) 408 1854,43; (9) 488 o 136,197,258; (10) 328e 132; 161 1906/23:622; (11) 488 o 218; 1008 4,1916,523;

»Flokke af gæs drives gennem Ry«. Maleri af Hans Smidth, ca. 1879.

(12) 187 19; (13) 328f 1925,157; 865 196; (14) 107 1946; (15) 328f 2,136; (16) 328f 1,98; (17) 865 191f; 488 o 130; (18) 488 9,63; 488i 4,591; (19) 398 1806, 214; (20) 217 9; (21) 488 o 94; 903 270; (22) 418 175 (1868); (23) 902 56; (24) 488i 4,605; (25) 451b 84; (26) 752 94,100; (27) 193 1914,42; (28) 739 2,1800, 129ff; 83 125,166; (29) 83 111,290; (30) 515 1855, 287; (31) 57b 2,1806,710; (32) 83 66,68 (1700-t); 418 86; 328f 2,133f; (33) 83 58,62f,125,132,200f,287,307; (34) 936 1,1835,189f; (35) 83 202; (36) 57c 2,1810, 568; (37) 328f 1,35; (38) 194 2,475.

MOD SKADEDYR

Hovedlus fordrives med øl- eller brændevinsudtræk af bladene (1). Mod lus hos husdyr bades med dekokt af tobaksstilke (2) i urin (3), -blade eller -rødder kogt i urin og sildelage (4). Man samler pibeudkrads til at strø i hønsesuset og -rederne mod utøj, et vandafkog heraf bruges til kreaturvask mod lus (Himmerland; 5).

Frugttræer stryges eller sprøjtes mod bladlus med udtræk af tobak (6) eller dekokt i vand med soda (7). Tobaksrøg pustes på potteplanter mod bladlus; tobaksstøv kan drysses på varmebede mod regnorm (8), -aske på havebede for jordlopper (1808; 9). Under 2. verdenskrig blev dyrket tobak til fremstilling af nikotinholdige skadedyrsmidler.

Husmoderen lægger tobak, lavendelstilke og peber mellem uldtøj og linned (Falster; 10).

Biavlere puster tobaksrøg mod bierne for at tæmme dem, når stedet åbnes.

Tobaksstænglerne kan anvendes i garverier, af frøene presses en olie til lamper og mad (!) (1800; 11).

LITTERATUR: (1) 273 199; (2) 83 287 (1815), 307; (3) 83 132 (1779); (4) 791 1,1789,43; (5) 634 19188; (6) 939 7,1859,501; (7) 660b 275; (8) 296 1900,136; (9) 57c 1,1808,416 sml. 296 18,1908,86; (10) 865 79; (11) 739 2,1800,129ff; 398 1806,214.

LEGENDE OG OVERTRO

Da Vorherre skabte urterne, bad djævelen ham om lov til at være med, og således blev tobakken til (1).

Hvis der af et røgpust tilfældigt dannede sig en »ligring«, varslede det snarligt dødsfald (2). Spøgelser kunne ikke skade den, som røg tobak, idet han gik forbi en kirkegård om aftenen (Lolland o. 1870; 3). Det blev skæmtende sagt, at den der røg »Blåmandstobak« fik lus (Vendsyssel; 4).

Lidt pibesovs hældt i hugormens gab fik hovedet til at svulme og revne, så den døde (Jylland; 5).

LITTERATUR: (1) 488i 2,252; (2) 466b 140 (Bogø); (3) 783b; (4) 488g 3,318f; (5) 488i 2,206; 499 15; 466b 63.

GÅDER, TALEMÅDER OG SLANG

Hvad er det, man hverken kan spise eller drikke og dog smager de fleste herrer godt? – Man koger det ikke, man steger det ikke, man spiser det ikke, man drikker det ikke, og dog smager det mange godt; hverken for smag eller tørst, men for lyst; hvad er det, en mand kan bære på loftet, men ti mænd ikke ned igen? (tobaksrøgen). Et rødt hul med hår omkring, hvor herrene stikker den stive ind (skægget mund med pibe eller cigar) (1).

Snak og tobak er tidsfordriv (2); at låne pibe og tigge tobak er der intet at tabe på; tobak og salt er det synd at spille, for fuglene pikker det ikke op (3).

Han spinder den rene tobak = lyver; han spinder tobak = sidder i fængsel, eller om soldat, der ligger krum; den, som ryger tobak, lugter som et svin, og den, der snuser, ser ud som et svin – den, der skrår, er et svin (4). Ikke en pibe tobak værd (Ludvig Holberg, *Den vægelsindede*, 1723), tobak for en skilling; han er ikke større end tobak for en skilling – udtrykket vistnok brugt første gang af Søren Kierkegaard o. 1850, dernæst af Holger Drachmann 1881 (5).

I jyske hedeegne kunne en vejlængde på fore-spørgsel angives som »Der er en pibe tobak og to store skrårer« (6).

Cigaretten kaldes bl.a. ligkistesøm, karbol- eller bøstang, høpind, skattebillet med fyld, knaldhætte, lungetorpedo, smøg; cigaren: patte (1834), planke, rygetræ (o. 1900), kanonslag, stinke-, kvalme-, røg-, hø- eller osepind, læderpibe, riskost (flosset cigar); dårlig tobak: hø, rævelort, bondepul, studefis (Sjælland), tang, senge- eller byghalm, sidste høst fra Søndermarken, Dannemarre langhalm (Lolland), Postmosehø (Næstvedegnen), Kristrup enghø (Randers), Cuba de Kvalma, Flor fina de Madras. – Snus er næsekvavit og -hakkelse (o. 1700), trynemel (1841 ff), negermel, kul, livsvækker; skråen er en sve-ske, en bid skrå en tollerist (ældre navn til artillerist) (7).

Tiåret 1911–20 nævnes tobak 67 gange i 185 danske digteres poesi (8).

LITTERATUR: (1) 830 9,94; 488n 135,274,289; (2) 586 2,1848,314; 488d 306; (3) 488d 315,344; (4) 488d 353f,620; (5) 690 24,76f; 984 283; (6) 488r 40; (7) 85 91f, 85b 73f, 85c 102f; (8) 665k.

Cigarsælger på Kastelvolden. Maleri af Christen Købke.

Alrune, *Mandragora*

Af de tre arter vildtvoksende omkring Middelhavet, især i Italien, Grækenland og Lilleasien, er *Mandragora officinarum* den mest udbredte. Fra en tyk og ofte dybt kløftet, indtil 60 cm lang rod udgår en tæt roset af ovale eller lancetformede blade, de langstilkede blomster er gulgrønne, bærrerne runde og gullige. Hele planten er meget giftig.

Alrune 1534ff (alrwn) fra tysk alraun, -raun beslægtet med gotisk runa 'hemmelighed', også navn til et mystisk væsen, en spåkvinde, i romansk digtning kaldes heks og sandsigerske ofte alrune; ordet er omdannet til adlrune. Man skelnede tidligere mellem han- og hunalrune.

Dukkeurt (dockyr) 1535, 1600-t i oversættelse af 1. Mosebog 30,14–16. *Sabro* 1520, 1596, måske til sabbe = gøre sig beruset o: roden lagt i vin gjorde denne hurtigt berusende.

Dragedukke 1663, o. 1700, om den tildannede (menneskelignende) rod, vel omtydet af slægtsnavnet *Mandragora* (måske af græsk mandra 'kvægstald' og agora 'samlingssted', fordi planten ofte gror ved kvægfølde) sammenholdt med at drage (trække) noget til sig. *Galgemand* 1700-t ff og *arnesynderblomst* 1883; roden skulle helst opgraves på galgebakke under liget af en arm (stakkels) synder. *Tryllerod* 1906–24, *mestermansrod* (=bøddel-).